

УДК 81'27-112:001.8М. Драгоманов

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА (1841–1895)

Оксана Калита

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01601, Україна
oksana_kalyta@ukr.net*

Розглянуто погляди першого українського професійного соціолога Михайла Драгоманова про взаємодію мови і суспільства. Виокремлено аспекти суспільної природи мови, які не втратили свою актуальність і сьогодні: статус мови в суспільстві, престиж мови, освіта рідною мовою, багатомовність і роль національних мов, розвиток мов у суспільстві, мовна політика, роль іноземних мов у розвитку суспільства й особистості, соціальна диференціація мови та інші. Доведено, що пропозиції М. Драгоманова щодо вирішення важливих соціомовних проблем сучасного українського суспільства залишаються актуальними.

Ключові слова: історія соціолінгвістики, мовна політика, мовне виховання, статус мов, багатомовність, мова освіти.

Як засіб спілкування, поширення інформації, мова «маркує територію, об'єднуючи людей у суспільство, представляє державний устрій, обслуговує матеріальне виробництво, культурні потреби, щоденне життя громадян» [1: 107]. Тому проблеми зв'язку мови і суспільства привертали увагу і викликали інтерес в українських вчених різних поколінь. У другій половині XIX ст. ідеї М. Драгоманова про суспільну природу мови, як і погляди О. Потебні та І. Франка, готували ґрунт для розвитку соціологічного напрямку в українському мовознавстві 20–40-х рр. XX ст. і сучасної соціолінгвістики [2].

Соціолінгвістика – науковий напрям і навчальна дисципліна, яка досліджує вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію мов, а також вплив мови на соціум. Про це свідчать праці Ажнюка Б. М., Демченка В. М., Зорівчак Р. П., Михальченко В. Ю., Масенко Л. Т., Мацюк Г. П., Мацько Л. І., Олікової М. О., Швачко С. О. та ін. Однак до сьогодні багато питань історії соціолінгвістики ще невивчені [3: 568].

Мета нашого дослідження – проаналізувати науковий доробок Михайла Драгоманова, продемонструвавши, що вже наприкінці XIX століття український вчений вивчав проблеми, пов'язані з предметною сферою сучасної соціолінгвістики. Завдання: 1) дослідити напрямки аналізу мови і суспільства у працях вченого, 2) виявити зв'язок ідей М. Драгоманова із невирішеними питаннями сучасної науки. Для аналізу праць вченого використано описовий метод. Для порівняння деяких теоретичних положень дослідника із сучасним станом вивчення проблеми використано зіставний метод. У статті проаналізовано такі праці М. Драгоманова: «Чудацькі думки про українську національну справу», «Антракт з історії українофільства (1863–1872)», «Література російська, великоруська, українська і галицька», «Галицько-руське письменство» та інші (усього 6 праць).

На думку Б. Спольського, проблематику сучасної соціолінгвістики становлять питання мовної політики, мовного планування, політики мовної освіти, політики мовного поширення, проблеми мовного імперіалізму [4]. У контексті цієї науки мовна політика постає як свідомо регульований вплив суспільства на мову, який є складовою національної політики держави. За нашими спостереженнями, питання мовної політики є одним із центральних і в науковій спадщині М. Драгоманова. На його думку, розвиток мов може відбуватися двома шляхами: природним і цілеспрямованим. Цілеспрямований і свідомий вплив на розвиток мов визначає мовна політика конкретного державного утворення. Учений спостеріг, що є два основні види мовної політики: спрямований на розвиток мови (як у деяких сучасних йому європейських народів, зокрема італійців, німців, австрійців, французів) або на її придушення (як це було довгий час щодо української мови). На прикладі аналізу мовної політики та мовної ситуації в Австро-Угорській та Російській імперіях М. Драгоманов досліджував впливи на функції і статус української мови. У статті «Українське письменство 1866–1873 років» учений розкрив роль інтелігенції у збереженні української культури в середовищі селянства [5: 375]. Людина може свідомо, без зовнішнього тиску, керуючись питаннями доцільності, обрати для спілкування чужу мову, проте це має відбуватися поступово, природним шляхом, зовнішній тиск на такий вибір є неприпустимим [6: 73–74].

М. Драгоманов стверджував, що освіта, особливо початкова, повинна здійснюватися рідною мовою [7: 285]. Послідовно відстоюючи свою позицію в цьому питанні, дослідник покликався на праці передових педагогів свого часу, вказував на потребу видання підручників рідною мовою, які б мали забезпечити право народів Російської імперії, в тому числі й українського, на повноцінну освіту: «учити усі краї Росії по одних книгах і читанках не можна і що бодай хоч у самому елементарному ученню треба починати з народних, крайових мов» [...] Як поробили російські педагоги у Петербурзі і Москві читанки для народних шкіл такі, які вимагає нова розумна педагогія, т.є. мовою народною, з народними пословицями піснями і т.д., звісно великоруськими, то ще явніше стало, що по одним книгам вчити у Великої Росії і Малоросії не можна, що чим краще буде зроблена книга для першої, тим гірша для другої і навиворіт» [8: 268–269].

М. Драгоманов разом зі своїми колегами з київської та чернігівської «Громади» обґрунтував потребу впровадження в народні школи української мови як мови викладання» [9: 47]. Цим проблемам були присвячені його статті «Земство и местный элемент в обучении» та «О педагогическом значении малорусского языка» (С.–Пб. ведомости. – 1866. – № 93).

Та чи не найбільше місце в науковій спадщині українського вченого займає питання престижу мови: він намагався знайти шляхи вивищення соціального статусу української мови серед інтелігенції і простих людей (підкреслимо, що питання престижу мови в дво- та багатомовних суспільствах теж перебуває в центрі уваги сучасної соціолінгвістичної науки). В умовах багатомовного суспільства кілька мов співіснують одна з одною в межах одного колективу, який використовує ці мови в різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту. На думку сучасних соціолінгвістів, важливим є те, яка соціальна група має високий соціальний статус і престиж. Менш престижні соціальні групи завжди наслідують соціальну поведінку більш престижних груп. Наприклад, американський учений В. Лабов вважає, що мовні новації стають мовною нормою, якщо виникають у

середовищі груп з високим соціальним статусом. Групи з нижчим соціальним статусом орієнтуються на мовлення груп з високим соціальним статусом [10].

Вибір мови в ситуації білінгвізму є соціально значущим, бо свідчить про соціальну позицію мовця, його культурні, ідеологічні настанови, його місце в соціальній диференціації суспільства. «Це чи не найяскравіша ознака, що засвідчує соціальну диференціацію суспільства», – зауважує М. Кочерган [11: 9]. Цікаво, що схожі ідеї щодо статусу й престижу мови висловлював і М. Драгоманов. За його спостереженнями, «панство між іншими одмінами од народу на Україні мало і ту, що говорило російським язиком і гляділо на українську народну мову, як на низьку. Не буду я спорити і против того, що чим більша у якому краю різниця мови клас культурних од простонародної, тим трудніше поступа той процес злучення між ріжними класами народу» [7: 187].

Об'єктивно оцінюючи «український рух», аналізуючи його історичний шлях, М. Драгоманов прийшов до висновку, що найбільша його слабина полягає в тому, що він значною мірою імпульсивний, романтично-емоційний і без опертя на науку.

Саме тому найважливішим і першочерговим завданням він вважав вивчення українського національно-відроджувального руху, формував завдання: з'ясувати історичні корені українського народу, його етнографічні особливості, розкрити культурні багатства народної творчості й писемної літератури, унормувати літературну мову, скласти читанки для дітей, граматику й словники. «Але по правді, де повна наукова грамика українська, зроблена на основі народної мови і виложена порівнюючим способом? Де такий же словар малоруський? Яку ж твердість можуть мати усякі розмови про український язик, а тим більше жадання офіціального признання прав свого язика? Поки ми не маємо наукової граматики і такого ж словаря мови нашої, доти не тільки не порішитися, чи є ця мова такою ж самостійною перед російською і великорусською, як, приміром, італіянська перед французькою або хоч провансальська перед французькою [...], але поки не добудемо такого словаря і граматики, доти мусимо мовчати, зціпивши зуби і зачервонівши від сорому, як який-небудь недоук або проходимець кине нам докір, що наша мова є неорганічний жаргон», – писав М. Драгоманов [8: 278].

Для того, щоб національна мова мала належний статус серед інших народів, вона, насамперед, має бути унормованою в граматиці й словниках. М. Драгоманов вказав на шляхи формування престижу української мови. Насамперед інтелігенція мала б говорити мовою свого народу, долаючи розшарування й розрізненість в українському суспільстві й формуючи повагу до рідної мови [12: 93].

Великого значення М. Драгоманов надавав формуванню й розвитку функціональних стилів української літературної мови, зокрема створенню сучасної літератури, яка б задовольняла потреби суспільства: «Треба, щоб поперед мова ся нажила собі літературу, і не архаїчну, а нову, пригодну для практичних потреб сьогочасних» [8: 279]. Учений наголошував на тому, що література повинна задовольняти живі, сьогочасні запити суспільства, мати просвітницький характер, бути конкурентною серед інших народів [6: 193].

Розвиток літератури національною мовою, за М. Драгомановим, є корисним у кількох аспектах: по-перше, стирає штучну національно-мовну відмінність між прошарками (панством і простим людом), поєднуючи їх в один народ, по-друге, є рушієм для розвитку освіти рідною мовою, і не тільки початкової, а й вищої: «зріст української літератури впливав би й на школу і, нарешті [...] автономія професорська давала б

можливість закладати й по вищих школах українські курси, котрі привчили б громаду вживати українську мову й для вищої науки» [6: 179].

Створення конкурентної, сучасної літератури українською мовою, на думку вченого, сприятиме й підвищенню міжнародного престижу української мови, визнанню її у світі шляхом перекладацької діяльності [5: 177]. Як приклад М. Драгоманов наводить російську літературу, яка допомогла здобути популярність і визнання російській мові у світі [7: 217].

М. Драгоманов підкреслював важливість розвитку наукового стилю й формування наукової термінології. Відсутність виробленої термінології, на його думку, не менше, ніж законодавчі заборони обох імперій, заважає впровадженню викладання українською мовою як у початковій, так і в середній та вищій школах [6: 73].

Ще один шлях підвищення престижу українською мовою М. Драгоманов вбачав у впровадженні її в сферу конфесійного життя [6: 127]. Тому він приєднувався до думки українських народовців про необхідність перекладів богослужбних книг українською мовою, насамперед Біблії [8: 285]. Однак М. Драгоманов наполягав на тому, що для підвищення престижу української мови вагоме значення має не конфесійна сфера, а світська: «повагу народної мови можна підняти і другими книжками, тільки б народ бачив у них серйозну науку і практичну цінну, а з сих поведів головніше діло усе-таки виходить виготовлення на українській мові книжок, котрі б просто несли у народ лучші ідеї нашого віку, викладали б позитивні науки і давали б народу практичні відомості» [8: 285].

Отже, М. Драгоманов відстоював позиції української мови у сфері освіти, літератури, церкви, науки, оскільки вважав мову основоположним націєтворчим фактором, вважаючи, що мова не повинна зберігатися у застиглому вигляді, вона повинна розвиватися разом із суспільними інституціями [6: 188].

Суспільну природу мови М. Драгоманов обґрунтував не лише на матеріалі української мови. Вчений намагався з'ясувати взаємодію національних і міжнародних мов у розвитку людства в історії [3: 20]. З одного боку, на думку Драгоманова, різноманітність мов на планеті розділяє людство між собою, тому що немає єдиного, спільного для всіх знаряддя обміну думками між націями. Водночас мова може стати об'єднавчим чинником для окремих націй [3: 20–21]. Учений не відмовлявся від думки про можливість використання інтернаціональних мов, які були б чинником об'єднання націй, однак він не допускав будь-якого примусу, який би негативно позначився на національних мовах [3: 21].

Один із шляхів до порозуміння різних націй між собою – це поширення й вивчення іноземних мов, в ролі можливих міжнародних мов учений бачив французьку, англійську й німецьку мови [6: 73]. Мовне виховання, мовна освіта інтелігентної людини, на думку вченого, повинні включати знання рідної мови і обов'язкове володіння двома-трьома іноземними, що повністю суголосне з доктриною мовної освіти в сучасній Україні [6: 77].

Звичайно, «предметна сфера соціолінгвістики – змінна величина. Її зумовлює стан мовознавчої парадигми, яка, як законодавець, визначає рівень та аспекти пізнання мови, тим самим впливаючи на виокремлення об'єкта і предмета опису» [14: 8], проте аналіз наукового доробку М. Драгоманова дає підстави стверджувати, що вчений у своїх працях розглядав питання, які досліджує теоретична й прикладна соціолінгвістика на сучасному етапі її розвитку.

Висновки

Як перший український вчений-соціолог М. Драгоманов аналізував питання суспільної природи мови, розглядаючи їх в історичному розвитку і на матеріалі різних мов.

Дослідник вивчав питання мовної політики, мовної ситуації, зв'язку мови та освіти, науки, засоби формування престижу мови в суспільстві та ін. Тому сьогодні є всі підстави стверджувати про тяглість наукової праці в дослідженні питань взаємодії мови і суспільства.

1. *Мацько Л. І.* Державотворча роль української мови / Л. І. Мацько // Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 101 – 108.
2. *Мацюк Г.* До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві / Г. Мацюк. – Львів, 2008. – 432 с.
3. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
4. *Spolsky B.* Sociolinguistics / B. Spolsky ; Series editor H. G. Widdowson. – Oxford, 1998. – 128 p.
5. *Драгоманов М.* Українське письменство 1866–1873 років / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці : У 3 т., 4 кн. / Редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 2. Фольклористика. Літературознавство. – С. 326–405.
6. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці : У 3 т., 4 кн. / Редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 1. – Кн. 2. Історія. Педагогіка. Публіцистика. – С. 49–194.
7. *Драгоманов М.* Література російська, великоруська, українська і галицька / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці : У 3 т., 4 кн. / Редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 2. Фольклористика. Літературознавство. – С. 151–325.
8. *Драгоманов М.* Антракт з історії українофільства (1863–1872) / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці : У 3 т., 4 кн. / Редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 1. – Кн. 1. Історія. Педагогіка. Публіцистика. – С. 239–286.
9. *Федченко П. М.* Михайло Драгоманов: Життя і творчість / П. М. Федченко. – К. : Дніпро, 1991. – 362 с.
10. *Labov W.* Academic Ignorance and Black Intelligence / W. Labov // The Atlantic Monthly. – Philadelphia, 1997. – p. 59–67.
11. *Кочерган М. П.* Мова як символ соціальної солідарності / М. П. Кочерган // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологія. – Том 5. – 2002. – № 2. – С. 5–13.
12. *Драгоманов М.* Галицько-руське письменство / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці : У 3 т., 4 кн. / Редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 3. Літературознавство. – С. 43–94.
13. *Драгоманов М.* Что такое украинофильство? / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці : У 3 т., 4 кн. / Редкол. : В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 1. – Кн. 2. Історія. Педагогіка. Публіцистика. – С. 3–40.
14. *Мацюк Г.* Теорія та методологія соціолінгвістики. Зв'язок соціолінгвістики з іншими науками / Г. Мацюк // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 5–20.

SOCIOLINGUISTIC ASPECT OF MYKHAYLO DRAHOMANOV'S DOCTRINE ON LANGUAGE AND SOCIETY RELATION

Oksana Kalyta

*Mykhaylo Drahomanov National Pedagogical University
vul. Pyrohova 9, Kyiv, 01601, Ukraine
oksana_kalyta@ukr.net*

The article focuses on the concept of the Ukrainian scholar Drahomanov on language and society relationships in the context of contemporary sociolinguistics. Topicality of the research is provided by language problems existing in modern Ukrainian bilingual society. By the end of the 19th century Drahomanov had already formulated the basic problems of sociolinguistics and tried to answer some of these questions taking into account the history of language problems in Ukrainian society and European experience. Drahomanov's academic heritage has not been fully investigated in this aspect.

Descriptive and comparative methods have been used in this article. Examination of six works by Drahomanov has enabled us to distinguish his main views on topical problems of modern sociolinguistics: language status in society, prestige of language, education in native languages, multilingualism and the role of national languages, languages development in society, social differentiation of languages, etc. In particular, the scholar distinguished two types of state language policy: 1) aimed at language development (in some contemporary European nations: Italians, Germans, Austrians and French), 2) aimed at language suppression (long period in the history of the Ukrainian language). Drahomanov pointed to the need for publication of textbooks in native languages, which was supposed to ensure the right of nations of the Russian Empire, including Ukrainians, for complete education.

Language prestige phenomenon was one of the central issues discussed in academic heritage of the Ukrainian scholar. He tried to find the ways to improve social status of the Ukrainian language among intellectuals and common people. Drahomanov found standardization of national language through grammar and dictionaries mandatory as a precondition of its prestige. The scholar emphasized that the prestige of national language for intellectuals and common people is determined by different factors. Therefore, he stressed that literature should satisfy life-related and immediate needs of society, should be of educational nature and should be competitive among literatures of other nations.

It has been proven in the article that Drahomanov's suggestions for solving important sociolinguistic issues are still relevant in modern Ukrainian society. In particular, the ways to enhance prestige of the Ukrainian language offered by the scholar are worth considering nowadays. Among them are: the expansion of the Ukrainian language functioning through modern popular literature, active use of the Ukrainian language in secondary and higher education, formulation and expansion of specialized terminology, translations of Ukrainian books into foreign languages and wide use of Ukrainian by groups of high social status.

Drahomanov's concept of language education is also relevant. It provides possibility of studying 2-3 foreign languages apart from perfect knowledge of the native one. This doctrine is the basis of modern language education in Ukraine. Therefore, the study of Drahomanov's academic works might also be of practical interest.

Key words: history of sociolinguistics, language policy, language education, language status, multilingualism, language of education.

Стаття надійшла до редколегії 20. 06. 2014
Прийнята до друку 24. 09. 2014